

Dette er en av fem deler av studieboka
«Politisk økonomi».
Øvrige deler kan lastes ned fra
<http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/>

7. Bytteverdi og penger.

Andersens patentklister er altså en vare med både bruksverdi og verdi. Verdien er det samfunnsmessig nødvendige arbeidet, og verdistørrelsen avgjøres av hvor mye samfunnsmessig nødvendige arbeidstid det gjennomsnittlig går med til hvert produkt. Men vi kan ikke se på varen hvor mye samfunnsmessig nødvendig arbeidstid det er i den. Derimot viser verdien seg indirekte når varen blir solgt. Da viser det seg at varen kan bli byttet *mot andre varer*, eller *mot penger*.

Andersen bytter bort patentklisteret mot 50 øre pr. tube. Det hender også han bytter klisteret mot voksllys som naboen driver hjemmeproduksjon av. Da kommer naboen med fem voksllys, og får en klistertube til gjengjeld. *Vi sier at hver tube patentklister har en bytteverdi som er lik den mengde av andre varer som tuben kan byttes mot.* Bytteverdien i penger kaller vi *pris*.

Bytteverdien av en vare er det kvantum andre varer som den første varen byttes mot. Prisen på en vare er bytteverdien målt i penger.

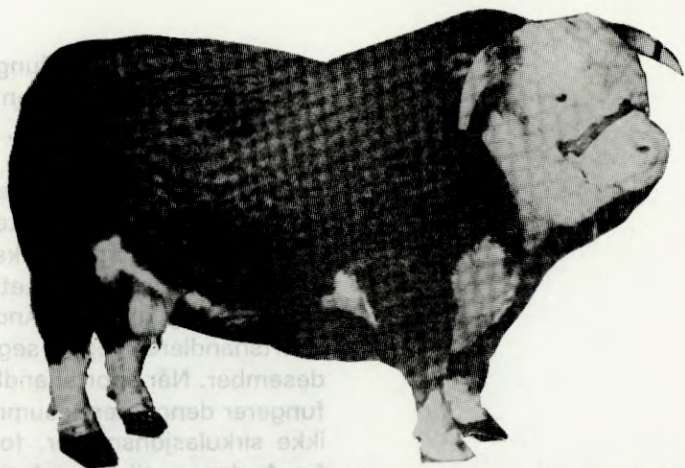
Bytteverdi og verdi er ikke det samme! Verdien er en egenskap «innbakt» i varen. Bytteverdien er et *ytre uttrykk* for varens verdi — omtrent som å skjære tenner er et ytre uttrykk for raseri, eller kyss er et ytre tegn på kjærlighet. Bytteverdien er varens verdi uttrykt i noe utafor varen sjøl. Bytteverdien av Andersens patentklister kan altså bli uttrykt i 5 voksllys, eller i 50 øre. I det siste tilfellet opptrer bytteverdien i penger, som pris.

Andersen synes det av og til er artig å bytte bort klisteret sitt mot voksllys. Det sparer tid når han vil ha levende lys og litt stemning hjemme hos seg. Men han skjønner godt at han kan ikke skaffe seg det han trenger ved å gå rundt med klistertuber, til melkebutikken, til bakeren, til skomakeren osv. Bare noen få av dem han handler med, har bruk for klister.

Derfor vil Andersen stort sett bytte bort patentklisteret sitt mot *penger*. Pengene kan han bruke til alt mulig. Alle godtar pengene som betaling når Andersen trenger noe. I Norge i 1920-åra foregikk omtrent all omsetning ved hjelp av penger eller pengeoverføringer.

Penger er historisk oppstått ved at en av varene skiller seg ut fra de andre. Dens opprinnelige bruksverdi, f.eks. som smykker, blir mindre viktig. I stedet får den varen som blir penger en annen oppgave (dvs en annen bruksverdi), nemlig å speile de andre varenes verdier. Det har gjennom historia vært mange forskjellige varer som har blitt til penger. De vanligste er gull og sølv, ettersom disse varene ikke forsvinner med rust o.l., og er lette å dele opp i mindre bi-

Det er lettere med gull og sølv enn smør og kveg.

ter. De er derfor mer håndterlige og praktiske enn f.eks. kveg og smør – som faktisk også har blitt brukt som penger engang.

Pengene er ikke et «lurt påfunn», ingen oppfinnelse. Det var ikke slik at noen smarte folk en gang fant ut at «nå skal vi begynne å drive med mye varebytte, og derfor trenger vi penger». Pengene utvikler seg av seg sjøl, ved at en av varene blir skilt ut av varebyttet og får spesielle funksjoner. Når varebyttet utvikler seg og blir mer og mer omfattende, oppstår også en vare som opptre som penger. Når dette først har skjedd, har pengene etterhvert blitt regulert av staten, som har gitt regler og lover med bestemmelser om vekter, myntsorter, papirpenger osv.

Varenes bytteverdi, som er det synlige uttrykket for vareverdien, uttrykkes etterhvert konsekvent bare ved hjelp av pengestørrelser, som *priser*.

Pengene fungerer på tre viktige måter: Som verdimål, som sirkulasjonsmiddel, og som håndfast verdi. Som *verdimål* fungerer de ved at varene uttrykker sin pris i dem. I denne funksjonen av pengene trenger man ingen konkrete penger. Varene har f.eks. prislapper der det står hvor mye penger en må gi for dem. Ved å angi bytteverdien i penger blir verdien av varene målt. (Det er imidlertid ikke sikkert at prisen tilsvarer verdien eksakt, se avsnittene 28 og 29.)

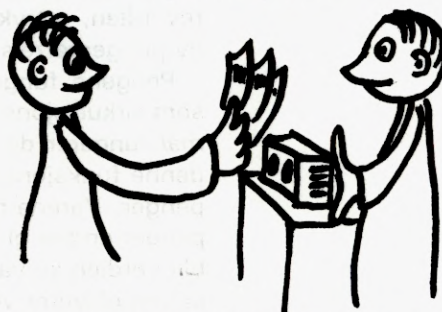
Som *sirkulasjonsmiddel* fungerer pengene når varene sirkulerer fra den ene til den andre. Andersen selger klisteret til sportshandleren, som igjen selger det til en skiløper. Varene sirkulerer altså fra Andersen til sportshandleren til skiløperen. Samtidig går det en pengesum den andre veien, fra forbrukeren til sportshandleren til Andersen. Når skiløperen kliner patentklisteret på skiene og sliter det av på skaren, blir klisteret forbrukt og det faller ut av varesirkulasjonen. Omsetningen av varene krever altså et sirkulasjonsmiddel, og denne funksjonen har pengene. Heller ikke i denne funksjonen behøver vi gull eller sølvpenger. Gull eller sølv blir erstattet av papirlapper og mynter uten metallverdi, som skal symbolisere en viss mengde gull eller sølv.

Som *håndfast verdi* fungerer pengene på flere måter. De kan tas ut av sirkulasjonen og samles som *rikdommer* (som en nedgravd skatt, f.eks., eller «penger på kistebunnen»). Dessuten kan penger som håndfast verdi brukes til å gjøre opp gjeld. Ved dette brukes pengene som *betalingsmidler*. Når Andersen leverer klisteret sitt i november, sier kanskje sportshandleren at han ikke kan gi oppgjør før salget av vintersportsutstyr er kommet i gang. Sportshandleren har da en kortsiktig gjeld til Andersen. For å betale gjelda må sportshandleren legge seg opp reserver fra omsetninga i desember. Når sportshandleren betaler gjelda ved juletider, fungerer denne pengesummen som betalingsmidler. Det er ikke sirkulasjonsmidler, for klisteret har allerede sirkulert fra Andersen til sportshandleren uten at pengene på det tidspunktet gikk den motsatte veien.

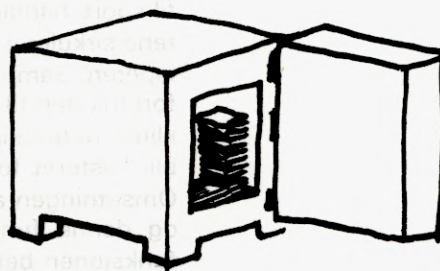
PLANSJE 4. PENGENES 3 VIKTIGE FUNKSJONER

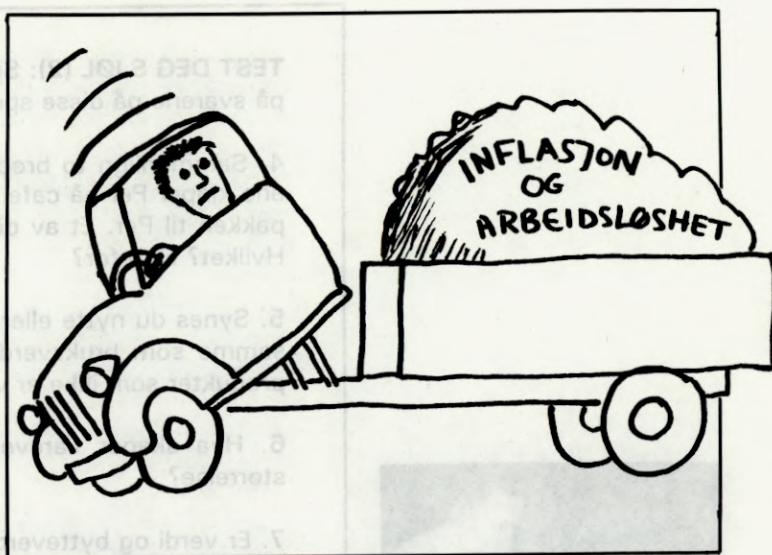
Pengene som verdimåler

Pengene som sirkulasjonsmiddel

Pengene som håndfast verdi

Dessuten har pengene tradisjonelt fungert som håndfast verdi i internasjonal handel, som *verdenspenger*. Før i tida la alle land seg opp store reserver i gull, og dette var en garanti for at gjeld som oppsto mellom landene kunne betales med virkelig verdier. Når det gjelder oppgjør av gjeld internasjonal, var alt annet enn den virkelige pengevaren for dårlig.

Idag er pengevarene trengt ut av mange av sine opprinnelige funksjoner. Varene sirkulerer ikke ved hjelp av gull- og sølvmynter, og har ikke gjort det på mange tiår. Som reserver i bankene holdt gull seg lenger, ut i 1930-åra i de fleste land. Som internasjonale reserver i nasjonalbankene har gullet holdt seg helt til nå, men har mindre betydning. Fram til slutten av 1960-åra var gull og dollar verdenspenger, som alle andre lands valutaer ble målt mot («Bretton-Woods-systemet»). Men denne ordningen er brutt sammen, og i de siste tiåra har det vært stor uro i pengesystemet i verden.

Penger er en særskilt vare som fungerer som verdimål, som sirkulasjonsmiddel, og som håndfast verdi (rikdom, betalingsmidler, og verdenspenger). Som verdimåler uttrykker pengene en bestemt samfunnsmessig nødvendig arbeidstid.

At pengene er en så innviklet sak, har aldri falt Andersen inn. Hver gang han fullfører en handel og får oppgjør, stikker han pengene fornøyd i lomma. «Pengenes ulike funksjoner», «pengenes historie» med mere bekymrer han mindre. Hvilken rolle spiller det, bare han har nok av dem?

Produksjon av bildekk. Etter bruk havner de hos skraphandleren. Der kjøper Andersen råvarene.

TEST DEG SJØL (2): Sjekk at du er noenlunde sikker på svarene på disse spørsmålene:

4. Sammenlign to brødstykker med leverpostei. Det ene kjøper Per på cafe. Det andre smører far til matpakken til Per. Et av disse brødstykkene er en vare. Hvilket? Hvorfor?

5. Synes du nytte eller brukbarhet er bra ord for det samme som bruksverdi? Har varer bruksverdi? Har produkter som ikke er varer bruksverdi?

6. Hva skaper vareverdiene? Hva avgjør verdiens størrelse?

7. Er verdi og bytteverdi det samme? Hvis ikke - forklar forskjellen.*

8. Er abstrakt arbeid det samme som intellektuelt arbeid, og konkret det samme som manuelt?

9. Ta standpunkt til om disse to setningene er riktige:
a) Bruksverdien av en gjenstand faller bort om behovet for gjenstanden forsvinner. b) Varer som ikke blir solgt har ingen bruksverdi.*

10. «Om ei øks som vanligvis kan kjøpes for 60 kr, også kan byttes mot 10 kg poteter, vil det si at vi har funnet to måter å regne bytteverdien av øksa på: For det første er 1 øks = 10 kg poteter, for det andre er 1 øks = 60 kr?» Synes du dette lyder riktig?*

8. Andersen blir kapitalist.

Vår Andersen er til nå hverken kapitalist eller arbeider, men en enkeltstående småprodusent. I land som Norge, både i 1920-åra og nå, finnes det en del av dem. Men virksomheten deres utgjør bare en liten del av samfunnsøkonomien. Slike folk kalles også småborgere — de eier produksjonsmidler, men de ansetter ikke arbeidere. Andersen smykker seg med tittelen «fabrikant». Men særlig imponerende er han ikke, der han tusler rundt til skraphandlerne og kjøper gamle bildekk som han kan koke klister av. Etter å ha drevet på noen år, er han blitt ganske misfornøyd. Vel er han fabrikant, men *timefortjenesten* hans er jo faktisk mindre enn det vanlige arbeidere får. Som vi så over, fikk de vanligvis kr. 1,20, mens Andersen sjøl ikke skrapet sammen mer enn ca 1 kr pr. arbeidstime.

11. I en artikkel i et samfunnsvitenskapelig tidsskrift står det at «penger er et verdisymbol». I et leksikon står det at «de viktigste funksjonene til pengene er å virke som omsetningsmiddel eller betalingsmiddel, som verdimåler, dvs. som et fellesuttrykk for verdier (prisuttrykksmiddel), og endelig som verdioppbevaringsmiddel.» Sammenlign disse beskrivelsen av pengenes funksjoner med hva du har lest her.*

12. På skofabrikkene i Norge ble det i 1974 produsert 2 500 000 par sko. I 1983 hadde produksjonen gått ned til 1 250 000 par. I 1974 ble det brukt ca 3,6 millioner arbeidstimer levende arbeid (dvs den arbeidstida som faktisk blir brukt på skofabrikkene, mens arbeidstida i produksjonsmidlene ikke er tatt med) i sko-produksjonen, i 1983 ca 1,3 millioner arbeidstimer. Prøv å regne ut hvor mange arbeidstimer levende arbeid som gjennomsnittlig går med til hvert skopar. Har produktiviteten økt eller sunket i denne tida? Hvordan tror du det har gått med verdien av skoene? Regnet i *faste* 1983-kroner solgte skofabrikkene hvert par sko til grossist for gjennomsnittlig 168 kr i 1974, og 142 kr i 1983. Virker det rimelig eller overraskende? Antall sysselsatte på skofabrikkene i Norge gikk ned fra vel 2000 i 1974 til ca 750 i 1983. Skapte produktivitetsøkningen trygge arbeidsplasser for skoarbeiderne? (Tall fra Industristatistikken, avrundet.)*

Andersen, som kanskje er litt innskrenka, men ikke dum, begynner å fundere. Han skjønner at det er to ting som gjør foretaket hans til temmelige ynkelige greier. *For det første* er produksjonsteknikken hans altfor gammeldags. Han må drive en mer moderne, effektiv produksjon. *For det andre* holder det ikke å drive på aleine. Etter at Andersen hadde jobba noen år som skogsarbeider og oppdaga at slitet hans gjorde skogeieren feit, trodde han at lykken lå i å «jobbe for seg sjøl». Etter å ha slitt for seg sjøl en del år med klisterproduksjonen, får han gradvis en ny viten: For å slå seg opp, holder det ikke at en bare «jobber for seg sjøl», en må også *få andre til å jobbe for seg*.

Andersen legger planer. Så går han til Småsparerbanken, der han alltid har hatt pengene sine (når han har hatt noen). Banksjefen sjøl, Falstrup, tar imot, roser driftigheten hans,

og får han til å underskrive et papir. Når Andersen går derfra, har han fått et banklån på kr 10 000. Han skaffer seg nye lokaler, kjøper noen maskiner og råvarer, og ansetter tre mann. Andersen er blitt *kapitalist*. Sånn tenker han ikke om seg sjøl, men sånn er det blitt. Han er en liten kapitalist, men like fullt en kapitalist.

9. Kapitalister og arbeidere.

På denne tida, i 1920-åra, var Norge (da som nå) et kapitalistisk land. Det var skarpe klasseskiller. Mesteparten av innbyggerne tilhørte en av to klasser — *enten* de som eide produksjonsmidler og ansatte folk (store gardbrukere, skogeiere, industriiere, store handelsmenn, m.m.), *eller* de som levde av å selge arbeidskrafta si til eierne av produksjonsmidlene (gardsarbeiderne, skogsarbeiderne, anleggsarbeiderne, industriarbeiderne, sjøfolk, sjåfører og sjauere, de lavtlønna funksjonærene i handelsbedriftene, i bankene, osv.). Det fantes andre slags folk også. Mange var sjølsten-dige bønder, fiskere, håndverkere, kjøpmenn. Andre var i en slags mellomposisjon: Ansatte men ikke arbeidere, som mange av funksjonærene i offentlig virksomhet. Men de fleste tilhørte enten *kapitalistklassen* (inkludert storbønder og store skogeiere) eller *arbeiderklassen*. På denne tida bodde det noe over 2 1/2 million mennesker i Norge. Langt over en million personer tilsammen tilhørte arbeiderklassen (inkludert arbeidernes familier), mens kapitalistklassen og dens familier neppe var mer enn 100 000. Resten var i en slags mellomposisjon og **tilhørte** hverken arbeiderne eller kapitalistklassen.

Arbeiderne er *eiendomsløse* — ikke på den måten at de ikke eier noenting, men på den måten at de ikke eier noen *produksjonsmidler*. De må finne utkommet sitt ved å selge arbeidskrafta si til de som eier produksjonsmidler — kapitalistene. Egentlig er arbeiderne «arbeidskraftselgere», mens kapitalistene er «arbeidskraftkjøpere».

Arbeiderne — og alle uten produksjonsmidler — står faktisk i en tvangssituasjon. Enten jobbe for kapitalistene, eller

ingen inntekter. Vanligvis tenker man ikke over det. Om det går greit å få jobb, enten i det offentlige eller på en eller annen privat bedrift, blir det jo ikke opplevd som noen tvang. Om en har et yrke eller utdanning som er etterspurt, kan en kanskje til og med velge mellom forskjellige tilbud.

Men at det i bunn og grunn er en tvang i det kapitalistiske samfunnet til å stille seg til rådighet for kapitalistene (og ikke-kapitalistiske arbeidsgivere, som stat og kommune), ser en når det blir arbeidsløshet. Da vil de såkalte «arbeidsgiverne» ikke kjøpe mer arbeidskraft. Dermed blir det ikke jobber nok. Folk er uten arbeid, og uten egne inntekter. Hva skal de da leve av? I 1920-åra var det å leve på familie og slekt (som ofte var fattigfolk sjøl), på bidrag fra fagforeningenes arbeidsløshetskasse, eller på fattigforsorgen. I 1980-åra er det arbeidsløshetsstrygd eller sosialhjelp, og det er ikke alltid en kan få det heller.

For arbeiderklassen som helhet er det en *eksistensnødvendighet* å selge arbeidskrafta si til de såkalte arbeidsgiverne. Enkeltpersoner kan sjølsagt slippe unna dette. Noen arbeidere blir uteliggere, noen lever konstant på trygd, noen starter for seg sjøl (som Andersen) og blir sjølstendige næringsdrivende, ja til og med kapitalister. I tidligere tider var det en utvei for store deler av arbeiderklassen i Europa å emigrere til Amerika og skaffe seg jord der. I dag drømmer arbeiderungdom om å bli popstjerner eller sportsstjerner, og noen håndfuller blir det også. Men arbeiderklassen som helhet har ikke noen annen måte å livnære seg på enn å selge arbeidskrafta si. Bare noen få kan bli popstjerner, flere kan bli sjølstendige håndverkere, men det store flertallet må tjene til livets opphold ved å la en eller annen arbeidskraftkjøper bestemme over seg. *Dette er en nødvendig konsekvens av at produksjonsmidlene og arbeidsplassene blir eidd og styrt av et lite mindretall.* Dette gir *makt* over de eiendomsløse. Eiendommen til produksjonsmidler betyr herredømme over dem som bare har sin egen arbeidskraft å leve av. Tvangen til å selge arbeidskrafta si kan en ikke slippe unna. Derfor kalles det også *lønsslaveri*.

Dette betyr at *arbeidskrafta er en vare under kapitalismen*. Arbeiderne selger den, kapitalistene kjøper den. Som vare har den også både bruksverdi og verdi, akkurat som andre varer (sjøl om arbeidskraft sjølsagt har mange spesielle egenskaper som vare, ettersom det er menneskelig virksomhet det dreier seg om, ikke døde ting).

De tre arbeiderne som begynner hos Andersen heter Torp, Gundersen og Låke. Arbeiderne er ledige. De har jobba på et lite sagbruk som driver om sommeren. Utpå høsten står de uten arbeid. De lurar på hvordan de skal berge seg og familiene sine over vinteren. Så får de høre om Andersens klisterfabrikk.

10. Profitt og merverdi.

TABELL 2. Dagsregnskap for Andersens nye klistefabrikk.

Inntekter:

Salg 300 tuber klistre a kr 0,50.....kr 150,-

Utgifter:

Råstoffer (50kr), reparasjon og vedlikehold (5kr),
avskrivninger på maskinene (5kr), lokalleie (5kr),
strøm (10kr)kr 75,-

Lønn (3 x kr 10).....kr 30,-

Overskudd pr dagkr 45,-

Tilsammen.....kr 150,-

Overskuddet blir anvendt slik:

Utgifter til salg, reklamekr 10,-

Renter på banklånkr 4,-

Avdrag på banklån.....kr 6,-

Andersens dagsfortjenestekr 25,-

Andersen mener at prisen på patentklistertubene vil holde seg på 50 øre, og at arbeiderne får nøye seg med 10 kr dagen. (Faktisk *falt* prisene utover 20-åra. I 1920 kosta en kilo poteter ca 20 øre, i 1935 ikke mer enn 8-9 øre! Time-lønna for en hjelpearbeider i industrien var rundt kr 1,80 i 1920, men ca 90 øre i 1935! Det var ikke inflasjon, slik det har vært i 1970- og 80-åra, men deflasjon. Men vi må forenkle litt, og setter prisen pr. tube lik 50 øre, og daglønna for arbeiderne til 10 kr.)

Med nye maskiner og hjelpemidler kan de tre arbeiderne lage 300 klistertuber i gjennomsnitt pr. dag. Det blir salgsinntekter på 150 kr. Omkostningene til produksjonen, vedlikehold og reparasjon av maskinene, råvarer, leie av lokaler, energi osv., og lønna til de tre arbeiderne blir 105 kr. Andersen kan disponere 45 kr pr. dag. Men salgsarbeidet må være profesjonelt nå, og det koster penger — omkring 10 kr pr. dag. Dessuten skal Småsparerbanken ha sitt, ikke hver dag, men avdrag og renter 6 ganger i året. Det som blir igjen, som Andersen kan ta sjøl, er 25 kr for dagen.

Dette ser lovende ut, tenker Andersen. Da han jobba for seg sjøl, fikk han inn 10 kr dagen. Nå har han andre til å jobbe for seg, og tjener 25 kr dagen! Andersen jobber også, mange timer om dagen. Han setter arbeiderne i sving, passer på at de ikke kommer for seint eller går for tidlig, eller tar for mye pauser. Han skriver brev, setter annonser i avi-

ser, telefonerer, og fører regnskap. Han planlegger innkjøp, og syns han er blitt en viktig mann, som må snakke litt fine-re enn før. «Prospektene er lyse», forteller han arbeiderne. Torp, Gundersen og Låke jatter med, og blunker til hverand-re.

Overskuddet på 45 kr dagen må vi se næyere på. Vi kan også kalle dette *profitten*, sjøl om dette ordet brukes på for-skjellige måter. Her har vi forskjellen mellom hva produksjo-nen koster å drive, og inntektene som kommer inn til An-dersens klisterfabrikk — pr. dag. Vi har også regna salgs-utgiftene som en del av overskuddet. Dette lyder jo rart — det er jo utgifter bedriften må ha for å drive! Men mye av salgsutgiftene (reklame, annonser, osv.) oppstår fordi pro-duksjon og omsetning er organisert kapitalistisk. De følger av samfunnstypen, og er ikke nødvendige om produksjo-nen ble drevet som planøkonomi. Derfor tar vi med salgsut-giftene her som del av overskuddet. Også utgifter til helt nødvendig forbruk for Andersen tar vi med som del av over-skuddet. Alle kapitalistiske bedrifter må ha utgifter til slike oppgaver som Andersen utfører, men dette er utgifter som stort sett kommer av at produksjonen er kapitalistisk, og derfor vil vi regne dette som del av overskuddet.

Det er lett å skjønne at profitten er et nøkkelspørsmål i kapitalistisk produksjon. Hvorfor skulle kapitalister — små (som Andersen) eller store — sette penger i noe hvis de ikke fikk ut et overskudd?

I marxistisk økonomi sier vi at i kapitalistisk produksjon blir det skapt en *merverdi*. Overskuddet, eller profitten som dukker fram i bedriftsregnskapene, er det synlige tegnet på denne merverdien. Sjøl om bedriftsledere og kapitalister ikke alltid snakker for høyt om det, veit alle at det er *det* kapitalistisk produksjon dreier seg om. «Bedriftene må væ-re lønnsomme», «virksomheten må gi overskudd» — slik messer de idag, og det gjorde de i 1920- og 30-åra.

På en måte har de rett! Kapitalistisk virksomhet er basert på at bedriftene har salgsinntekter som er større enn pen-geutleggene til råvarer, maskiner, lønn, renter og avdrag til banker, skatter osv. *Men det finnes andre måter å organi-sere produksjonen i samfunnet på: Sosialismen!* Også un-der sosialismen må det riktignok bli produsert et over-skudd. Det samlede forbruket i året kan ikke være større enn samlet produksjon. I så fall vil jo de samlede ressursene i samfunnet etterhvert bli mindre og mindre. Men ved at be-driftene er eid av samfunnet, og ved at produksjonen drives etter en plan som har som mål å dekke folks behov, for-svinner betydninga av den enkelte bedrifts regnskaps-messige overskudd eller underskudd.

Siden spørsmålet om profitt er et kjernepunkt i kapitalis-men, må vi se næyere på det. Hva er merverdi? Hvorfra kommer den?

11. Hva er merverdi?

Når vi skal analysere den kapitalistiske produksjonen til Andersen, kan vi først stille spørsmålet: *Hvor mye verdi blir det produsert i fabrikken til Andersen?*

Verdi var — som vi husker fra avsnitt 6 — *den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida*. Verdien av hele produksjonen i Andersens fabrikk består av to deler: For det første av den samfunnsmessige arbeidstida i maskiner, råvarer osv. som Andersen kjøper inn, og for det andre av den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som blir anvendt på Andersens fabrikk. Det som bringes inn av varer i fabrikken — maskinene, råvarene osv. — er jo også verdier, som utgjør en viss porsjon samfunnsmessig nødvendig arbeidstid. Disse verdiene blir «innbakt» i klisteproduksjonen — i hver klistertube ligger det så å si skjult noe av verdien til maskinene, råvarene og andre ting som Andersen kjøper inn for å produsere. Disse verdiene blir ikke skapt på Andersens fabrikk.

Derimot må det være den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som blir utført på Andersens fabrikk, som skaper den nye verdien. Vi skal vise at denne verdiskapinga står arbeiderne på Andersens fabrikk for. De jobber hver for seg 8 timer om dagen med å lage klister. Nå trenger ikke disse 8 timene å være akkurat lik den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida. Som vi har sett tidligere, er ikke samfunnsmessig nødvendig arbeidstid og faktisk arbeidstid akkurat det samme. Men i alle fall er det klart at Torp, Gundersen og Låke gjør samfunnsmessig nødvendig arbeid på Andersens klistefabrikk. De deltar i den samfunnsmessige arbeidsdelinga. Arbeidet deres er samfunnsmessig nødvendig, og det er dette de tilfører råvarene (ved hjelp av maskiner, energi osv.).

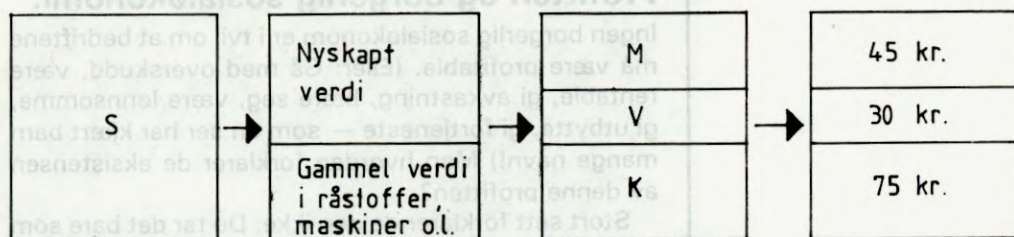
Men åssen blir det noen merverdi? Jo, de verdiene Torp, Gundersen og Låke får ut av produksjonene mindre, kanskje mye mindre enn det de tilfører. Her blir det en differanse, en forskjell, som er merverdien.

Hvis vi skriver det som en formel eller ligning, ser det slik ut: Vi kaller totalverdien av klisteproduksjonen for S , verdien av maskinslitasje, råvarer osv. er K , verdien av det arbeiderne får for V , og merverdien for M . Da er $K + V + M = S$.

K , V og M betyr her hele tida verdistørrelser, dvs. en viss størrelse samfunnsmessig arbeidstid. Det blir litt abstrakt å gjøre det på denne måten. For å se mer konkret hva som foregår, kan vi regne med de *pengestørrelsene* som framkommer i dagsregnskapet til Andersen. Penger er jo en verdimåler, dvs. de uttrykker verdier (jfr avsnitt 7).

Om vi sier at prisene tilsvarer verdiene i Andersens produksjon, ser vi — slik det framgikk av Andersens dagsregnskap — at maskinvedlikehold, råvarer osv. (K) er 75 kr,

PLANSJE 5. VERDIEN AV PRODUKSJONEN OG HVOR DEN KOMMER FRA

Så stor er verdien (dvs. den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida) av produksjonen hos Andersen.

Denne verdien består av "gammel" verdi og nyskapt verdi, dvs. det samfunnsmessige arbeidet Torp, Gundersen og Låke gjør.

Av den nyskapte verdien får arbeiderne bare en del (V), mens resten er merverdi (M).

I Andersens regnskap ser dette slik ut.

arbeidskrafta (V) er 30 kr, merverdien (M) er 45 kr, og totalverdien av produksjonen (S) er 150 kr — alt pr. dag.

Med merverdi mener vi den verdi som framkommer i kapitalistisk produksjon som er større enn de verdier i form av produksjonsmidler og arbeidskraft som er gått inn i produksjonen.

12. Hvor kommer merverdien fra?

Produksjonsarbeiderne får 30 kr dagen, og det er neppe noen som protesterer på at de i hvertfall har skapt verdier for likeså mye som de får utbetalt i lønn. Det ville være en dårlig forretning for kapitalistene om de måtte betale arbeiderne større verdier enn de skapte i produksjonen. Det som vi må forklare er de 45 kronene som stammer fra merverdien. Dette er verdier som er skapt i fabrikken til Andersen, utover de 75 kr som råvarer osv. utgjorde, og de 30 kr som produksjonsarbeiderne koster. Hvorfra kommer denne verdiskapinga? Hvorfra kommer denne *merverdien*?

Andersen vil nok hevde at han har skapt disse ekstra verdiene, som danner overskuddet. Hele fabrikken var jo hans idé. Og Andersen er utvilsomt i virksomhet med fabrikken sin i mange timer i uka — kanskje flere enn arbeiderne, slik situasjonen ofte er for småkapitalister. Likevel er det en rekke argumenter *mot* at det er Andersen som skaper disse ekstraverdiene lik 45 kr, og *for* at det er produksjonsarbeiderne som gjør det.

Profitten og borgerlig sosialøkonomi.

Ingen borgerlig sosialøkonom er i tvil om at bedriftene må være profitable. (Eller: Gå med overskudd, være rentable, gi avkastning, bære seg, være lønnsomme, gi utbytte, gi fortjeneste — som en ser har kjært barn mange navn!) Men hvordan forklarer de eksistensen av denne profitten?

Stort sett forklarer de den ikke. De tar det bare som gitt at det skal være slik. De resonnerer som regel om trent slik: For å produsere trengs det to slag *produksjonsfaktorer*: Arbeid, og «kapital» (med kapital mener de stort sett maskiner, fabrikklokaler og andre produksjonsmidler). Hver av disse produksjonsfaktorene har en kostnad. Arbeid koster lønn. Å bruke maskiner, lokaler osv. koster, på den måten at en må betale leie for dem, eller de er kjøpt med et lån en må betale renter på, eller de er kjøpt med aksjekapital som skal ha aksjeutbytte. En som eier en maskin skal «naturligvis» ha betalt for å la den bli brukt i produksjonen. Derav profitten.

Dette er ikke noe annet enn å *ta kapitalismen, de kapitalistiske produksjonsforholda, og de økonomiske fenomenene under denne samfunnsøkonomien, for gitt!* Under de kapitalistiske produksjonsforholdene, der produksjonsmidlene er monopolisert av en del av samfunnet, kapitalistklassen, bruker de makta si til å utbytte arbeiderklassen. Fra utbyttinga — merverdi-produksjonen — får de sin profitt. De borgerlige sosialøkonomene gjør ikke noe annet enn å konstatere at eiendom til «kapital» (dvs maskiner) gir profitt — under de nåværende produksjonsforholda. Men de gjør ikke noe forsøk på å gi en forklaring på hvordan verdiene som profitten tar av, blir skapt. Når marxistiske økonomer sier at profitten kommer av at endel av arbeidernes arbeidstid er ubetalt (dvs at arbeiderne skaper verdier i produksjonen som er større enn de verdiene de får utbetalt i form av lønn), så har de borgerlige sosialøkonomene ikke noe motargument! De bryr seg stort sett ikke om å gi noen teoretisk forklaring på at profitten finnes. De konsentrerer seg heller om å undersøke hvordan den varierer med lav og høy arbeidslønn, lav og høy rente, bruk av maskiner osv.

Det meste av Andersens arbeid er *sirkulasjonsarbeid*. Han sikrer omsetninga av patentklisteret. La oss si at det foregår på denne måten: En dagsproduksjon av klisteret er pakket og ligger på lageret. Andersen har hatt utgifter til produksjonen på 105 kr. Så ringer han til sportshandler Lykke og sier at han kan få kjøpt 300 tuber klister for 150 kr, hvis han henter det sjøl.

En ser lett at det er absurd om det er Andersens telefonssamtale som øker verdien av varene fra 105 til 150 kr. Tubene ligger der, ingen rører dem. Vil verdiene øke så drastisk bare fordi Andersen slutter en kontrakt med sportsforretningen? Slik kan det ikke være. Ved at tubene blir solgt, blir det bekrefta at dette var samfunnsmessig produksjon, og *verdien blir bekreftet i salget*. Men verdiene var skapt før byttet. At verdiene *byttes* — slik at Andersen som før hadde klister på lagerrommet nå får penger i lommeboka, og omvendt for sportshandleren — kan ikke forandre klisterets verdi.

Vi kan jo tenke oss at Andersen er en smarting, som lurer sportshandleren. Klisterets verdi var «egentlig» 105 kr, men Andersen lurer sportshandleren til å betale 45 kr mer. Slikt foregår jo ofte. Noen gjør «smarte forretninger», andre gjør «dumme kjøp». Men det er klart at kapitalismens merverdi generelt ikke kan stamme fra slike lurerier. Det den ene vinner, taper jo den andre. Om Andersen har skapt seg sin fortjeneste ved å selge tubene 45 kr over sin verdi, har på den annen side sportshandleren betalt 45 kr for mye for noe som var verdt 105 kr. Tilsammen har Andersen og sportshandleren akkurat like mye, både før og etter. Derfor er det ikke skapt noen merverdi gjennom slike råtnet knep — alt som har skjedd er at merverdien blir fordelt på en annen måte mellom vareeierne.

Men kanskje *alle* vareeierne — klisterfabrikantene, sportshandlerne, maskinfabrikantene, tubematerialeframstillerne osv. selger varene over sin verdi. Merverdien i Andersens fabrikk kommer f.eks. av at han selger varene ca 40% over verdien, og det gjør alle de andre kapitalistene også — derfor får de fortjeneste alle sammen.

Men Andersen er jo ikke bare selger, han er også kjøper. Pengene sine bruker han til å kjøpe råvarer, betale energi, kanskje han vil kjøpe et hus, kanskje han er skiløper og ønsker seg nye ski. Hvis fortjenesten stammer fra at alle selgerne selger varene sine 40% over sin verdi, måtte altså Andersen kjøpe allting for dyrt. Han selger for dyrt, men kjøper samtidig alle varer han trenger like mye for dyrt. Hvordan kan han da få fatt i noen merverdi?

Følgelig: Merverdien oppstår ikke i sirkulasjonen, ikke i salg og kjøp. Det sirkulasjonsarbeidet Andersen gjør, er *ikke* verdiskapende.

Men Andersen gjør også noe annet arbeid. En viss del av

arbeidstida bruker han på planlegging, fordeling av arbeidsoppgaver osv. Dette er opplagt arbeid som må gjøres . Om ikke Andersen gjorde det, kunne en av arbeiderne ta det. Det er ikke urimelig å si at dette skal Andersen betales for, for dette er en del av det verdiskapende arbeidet. Men hvorfor skal det betales så mye bedre enn arbeidernes arbeid? Andersen kunne jo ansette en fabrikkssjef, som tok samtlige arbeidsoppgavene til Andersen. Om Andersen betalte 15 kr dagen til fabrikkssjefen, kunne han innkassere 10 kr dagen uten å løfte en finger. Han kunne sitte på kafe og spille domino, og den ansatte fabrikkssjefen kunne komme innom hver ettermiddag med 10 kr.

13. Utbytting.

Merverdien oppstår fra *ubetalt arbeidstid*. Torp, Gundersen og Låke jobber i 8 timer hver dag. Deres arbeidstid inngår som en del av den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida, og derfor produserer de verdier i 8 timer. Men lønna deres tilsvarer bare en del av denne verdiskapinga! Bruker vi kroneverdiene fra Andersens regnskap, og regner med at prisene tilsvarer verdiene, kan vi si det slik: *Hver produksjonsarbeider skaper verdier for 25 kr om dagen, men blir bare betalt med 10 kr dagen*. Det ser vi av regnskapet til Andersen, når vi vet hvordan verdiene der er skapt. Dette er *utbytting*.

Utbytting består i at arbeiderne skaper verdier som er større enn arbeidskraftas egen verdi, og denne merverdien tilfaller kapitalistene.

Andersen betaler arbeiderne sine 10 kr dagen. Dette var noenlunde vanlig betaling på denne tida, og en kan ikke si at Andersen underbetaler folk. De får lønn for salget av arbeidskrafta si som tilsvarer verdien av den — sånn omtrent. Men hver av arbeiderne skaper altså verdier i løpet av arbeidsdagen som tilsvarer 25 kr. De 15 ekstra kronene utover lønna deres, tilfaller Andersen. Slik er det under kapitalismen, der produksjonsresultatet blir eiendommen til eieren av produksjonsmidlene, mens de som har produsert varene må nøye seg med lønna. De 15 kronene er *merverdien* som hver arbeider produserer hver dag for Andersen (når vi bruker pengestørrelsene fra regnskapet hans).

Her har vi mye av nøkkelen til all *ulikheten* og *urettferdigheten* under kapitalismen. Arbeiderne kan som regel ikke samle seg noen rikdommer, til tross for at det er de som jobber, og de som skaper verdiene. *Produksjonsforholda*, det at kapitalistklassen eier produksjonsmidlene, og har innflytelsen over lovverket og statsmakta, sikrer at den disponerer produksjonen. Arbeiderne fortsetter å være fattige i forhold til de som eier produksjonsmidlene.

Andersen skjønner jo dette — om ikke teoretisk, så i hvert fall i praksis. Før var han ansatt hos skogeiere og andre storfolk. Lønna hans var ikke stort å skryte av, og han kunne omtrent aldri legge seg opp noe. Så jobba han for seg sjøl, slik vi så i begynnelsen. Heller ikke nå ble det noe særlig overskudd på han. Men så: Som *kapitalist* går det bedre. Nå kan han bruke 25 kr pr dag på seg sjøll!

Torp, Gundersen og Låke skjønner det jo også. De ser at deres arbeid bare gir dem de 10 kronene pr dag, og de blir like fattige. Men samtidig produserer de Andersens rikdom — som kanskje ikke er imponerende, men som absolutt er av en helt annen kaliber enn det Torp etc. har å rutte med.

Andersen kan lage mye klister av disse bildekka. Hva var Andersen uten bil-industrien, og hva var bil-industrien uten gummi og veier og olje og?

Hva er arbeidskraftas verdi?

Hvordan bestemmes verdien av arbeidskrafta? Jo, på samme måte som for alle andre varer: Ved den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som skal til for produksjonen. «Produksjonen»? Kan mennesker produseres, på samme måte som varer? For at kapitalistene skal ha en arbeiderklasse å utbytte, trengs det arbeidere, som opprettholder livet ved å spise, drikke, som trenger klær og husly, som trenger en viss utdannelse for å være nyttige i produksjonen, som bør ha en rimelig bra helse osv. Dessuten må arbeiderne ha anledning til å forsørge barn, for at klassen skal fortsette å bestå.

Den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som skal til for å produsere alle de varene og tjenestene som inngår i arbeiderklassens nødvendige forbruk, utgjør arbeidskraftas verdi. På denne måten ser vi at verdien av arbeidskrafta bestemmes helt logisk på samme måte som for andre varer i det kapitalistiske samfunnet. Lønna til arbeiderne er det prismessige uttrykket for denne verdien.

Den nedre grensa for arbeidskraftas verdi vil teoretisk sett være eksistensminimum, dvs. det som skal til for å holde arbeidskrafta i live. Men av mange grunner må arbeiderklassen gis tilgang til varer og tjenester som er betydelig over dette. Det er en nødvendighet for kapitalismen at arbeiderklassen opprettholder en rimelig bra helsetilstand, at de har en utdannelse som gjør den egnet for å delta i teknisk avansert produksjon, at den har en levestandard som gjør det mulig å danne familier og få barn, at den har transportmuligheter til jobben osv. Dessuten kan arbeiderklassens organisering og klassekamp gradvis heve levestandarden og forbedre livsvilkårene. For kapitalistene kan det være nødvendig å gi konsesjoner og innrømme forbedringer for å forhindre sterkere misnøye, protester og motstand — i siste instans for å forhindre opprør og revolusjon.

Når arbeiderklassens levestandard øker, kan det bety at verdien av arbeidskrafta har økt. Men dette er ikke sikkert, jfr. definisjonen av verdi. Sjøl om arbeiderklassens samlede forbruk av varer øker, kan det samtidig hende at den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er brukt for å lage disse varene har sunket pga. produktivitetsøkninger, og dermed har verdien sunket.

Arbeidskrafta har altså verdi, som andre varer under kapitalismen. Men den har også en *bruksverdi*. Bruksverdien av arbeidskraft, dvs. den nytten en har av den, må være at den utfører arbeid. Når arbeiderne

jobber, er det logisk sett ingen ting i veien for at de produserer mer, ja langt mer enn de forbruker. Men dette er noe som forandrer seg med historia. I svært primitive samfunn ga arbeidet knapt noe overskudd. Men det er anderledes under kapitalismen. Da er arbeiderklassen i stor utstrekning kyndig og erfaren, og jobber med redskaper og verktøy og etterhvert med svært avansert teknologi.

Nettopp denne spesielle egenskapen ved bruksverdien av arbeidskrafta gjør den så nyttig for kapitalistene. Kapitalistene kan på den ene side betale arbeiderne hva de er verdt. Deres lønn kan tilsvare verdien av arbeidskrafta, dvs. sette arbeiderne i stand til å leve på den måten det er vanlig at arbeidsfolk lever i dette samfunnet på denne tida. Ved å betale denne lønna får kapitalistene rett til bruksverdien av arbeidskrafta — la oss si 8 timer pr. dag, og kapitalistene har videre eiendomsrett til de produktene arbeiderne skaper på denne tida. Nettopp på grunn av den spesielle egenskapen ved arbeidskrafta kan den nyskapte verdien som kapitalisten sitter igjen med hver arbeidsdag, langt overstige det han måtte ut med i lønn til arbeiderne.

Th. Th. Heine. Vår.

14. Merverdiraten.

Et mål for hvor stor utbyttinga er, er *merverdiraten*. Det er forholdet mellom hvor stor merverdien er i forhold til verdien av arbeidskrafta. I Andersens fabrikk er den 15/10, når vi ser på hva hver arbeider får utbetalt, og hva Andersen tjener på hver av dem pr dag. Ofte uttrykker vi dette i prosent. Da regner vi verdien av arbeidskrafta som 100%, og ser hvor høy merverdien er i forhold til dette. Verdien av arbeidskrafta er altså 10 kr lik 100%, merverdien er 15 kr. 100 delt på 10 ganger 15 er lik 150%, som altså er merverdiraten i vårt tilfelle.

En annen måte å se dette på, er ved en oppdeling av arbeidsdagen. Den ene delen produserer arbeiderne verdier som tilsvarer verdien av lønna, resten av arbeidsdagen produseres merverdi. Arbeiderne hos Andersen jobber 8 timer. Etter ei viss tid har de skapt verdier som tilsvarer sin egen lønn, mens de resterende arbeidstimene jobber de gratis. Den tida de jobber for sin egen lønn kalles *nødvendig arbeidstid* (nødvendig for å tilsvare verdien av arbeidskrafta), mens den tida de jobber for Andersens merverdi kalles *merarbeidstida*.

PLANSJE 6. MERVERDIRATEN

MERVERDI
(M)

MERARBEIDSTID
(ubetalt arbeids-
tid)

45 kr.

VERDI AV ARBEIDS-
KRAFT (V)

NÖDVENDIG
(betalt) ARBEIDSTID

30 kr.

Merverdiraten er forholdet mellom merverdien og verdien av arbeidskrafta (ofte regnet i prosent).

Dette er det samme som forholdet mellom merarbeidstid og nødvendig arbeidstid.

Når verdiene blir uttrykt med pengestørrelsene fra regnskapet til Andersen, blir det slik:

$$\text{MERVERDIRATEN} = \frac{\text{Merverdi} \times 100 \%}{\text{Verdi av arbeidskraft}} = \frac{45 \text{ kr.} \times 100 \%}{30 \text{ kr.}} = 150 \%$$

TEST DEG SJØL (3): Kan du svare på spørsmålene under?

13. Prøv å definer hva en kapitalist er? Er alle med stor formue kapitalister? Hva er forskjellen på en kapitalist og en småborger?

14. Forklar hvorfor kapitalistenes profitt ikke kan stamme fra sirkulasjonen, dvs fra kjøp og salg. (Tips: Les avsnitt 12 om igjen.)

15. Hva er forskjellen på verdien av arbeidskrafta og verdien av produksjonen som arbeidskrafta lager? Har denne forskjellen noe med utbyttinga å gjøre? *

16. I norsk offentlig statistikk bruker en ofte uttrykket «bearbeidingsverdi» for å vise hvor stor verdiskapinga på en bedrift er. (Bearbeidingsverdi = bruttoproduksjonsverdi minus vareinnsats.) På de vel 7000 kapitalistiske industribedriftene i Norge i 1983 var bearbeidingsverdien ca 54 milliarder kroner, og samlede lønnskostnader ca 40 milliarder kroner. Hvorfor er bearbeidingsverdien større enn lønnskostnadene? *

15. Kjøpmannens merverdi.

Andersens selger mye av klisteret sitt til sportshandler Lykke. Lykke er en kapitalist sjøl, men han driver med salg, ikke produksjon. Han har tre ansatte, akkurat som Andersen. Og disse tre — samt Lykke sjøl, da — driver nesten bare med sirkulasjonsarbeide.

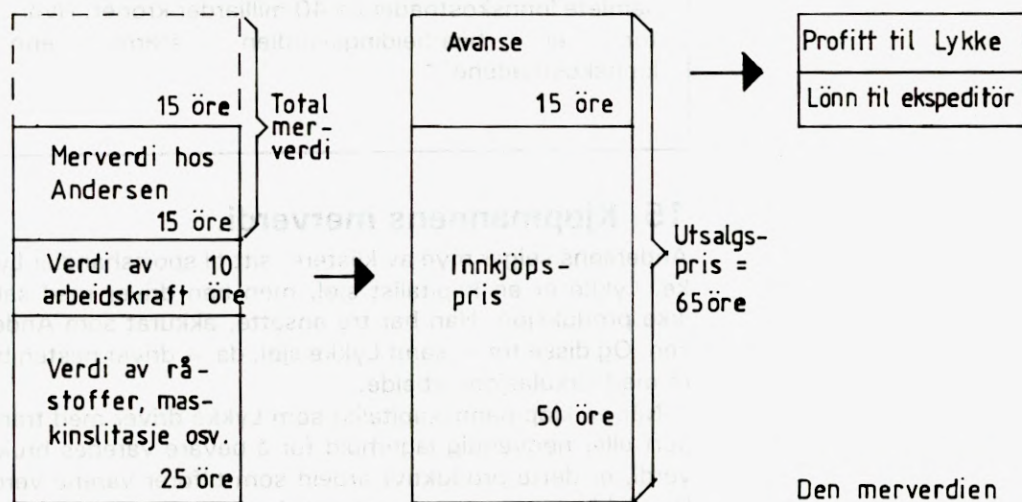
Når en kjøpmannskapitalist som Lykke driver med transport eller nødvendig lagerhold for å bevare varenes bruksverdi, er dette produktivt arbeid som tilfører varene verdi. Da gjelder den samma analysen for Lykke som for Andersen. Arbeiderne som jobber hos Lykke med slikt arbeid, blir utbytta — på samme måte som Torp, Gundersen og Låke.

Men stort sett er det jo reint salg som Lykke og de tre butikkarbeiderne driver på med. De skaper ingen ny verdi. De driver med sirkulasjonsarbeide av samme type som det Andersen jobber med, og som altså ikke tilfører varene noen verdier. De omsetter «gamle» verdier — verdier som er skapt av verdiskapende arbeid, som f.eks. det som blir gjort av Torp, Gundersen og Låke. Men hvis bedriften til sportshandler Lykke ikke skaper noen merverdi, hvorfra kommer da profitten hans?

For å forstå dette, kan vi tenke oss at Andersen ikke bare drev produksjon, men også salg direkte til forbrukerne. Han lagde en butikk (omtrent som den Lykke har) for salg av klister. Den arbeidskrafta han måtte bruke her, ville han måtte betale fra merverdien skapt i produksjon (samt transport og lagerhold). Følgelig: *Kostnadene med sirkulasjonsarbeid er et fratrekk i merverdien skapt i den verdiskapende virksomheten.*

Med utviklinga av den samfunnsmessige arbeidsdelinga er det sjelden at industrikapitalistene sjøl driver detaljomsætning av produksjonen sin. Salget av klisteret foretas av spesielle kapitalister — som sportshandler Lykke. Istedet for at Andersen lager en egen butikk og selger direkte, skjer det en arbeidsdeling blant kapitalistene. Kjøpmannskapitalistene — handelsmenn (og -kvinner) — spesialiserer seg på sirkulasjonsarbeid. Dette er praktisk for Andersen. Å ha en egen butikk som bare solgte klister ville jo være tøvete.

PLANSJE 7. MERVERDIENS DELING MELLOM INDUSTRI- OG HANDELSKAPITAL

Verdien av hver klister-tube som blir produsert hos Andersen er 65 öre, men Andersen selger under verdien.

Lykke kjøper hver klister-tube for 50 öre, men selger dem videre til skiløpere for verdien av klisteret, 65 öre.

Den merverdien som Lykke får, blir delt mellom lønn til ekspeditörene og profitt til Lykke.

INDUSTRIKAPITAL

HANDELSKAPITAL

Derfor gir Andersen fra seg en del av den merverdien som blir skapt i Andersens fabrikk til kjøpmannskapitalistene. Lykkes profitt stammer fra at *Andersen selger klisteret til Lykke for en pris som er under verdien*. Vi kan illustrere det slik: Hver tube Andersens patentklister har en verdi som egentlig tilsvarer 65 øre. Dette er den prisen forbrukerne — skiløperne — må betale. Men Andersen selger klisteret til Lykke for 50 øre pr tube. De 15 ørene imellom (ofte kalt avansen), er den del av merverdien som Lykke betaler sine ansatte med, og som han sjøl tar ut i profitt.

Betyr dette at ekspeditørene i Lykkes sportshandel utbytter arbeiderne hos Andersen? Sjølsagt gjør de ikke det. Ekspeditørene er arbeidere som Torp, Gundersen og Låke. De eier ikke produksjonsmidler. De har lav lønn. De blir utsatt for press og mas fra Lykke. Lykkes bedrift får mere profitt, jo mere ekspeditørene greier å selge. Hvis Lykke fikk solgt like mye med to ekspeditører som med tre, ville han si opp en av dem.

Det er riktig at en viss del av merverdien skapt av den verdiskapende arbeiderklassen, dukker opp som lønn til arbeidere i sirkulasjonen. Men ekspeditørene blir ikke utbyttere av den grunn. De tilhører samme klasse som arbeiderne. De yter på en måte merarbeid for Lykke. Lykke betaler dem for bare ei viss tid av den tida de jobber, akkurat som Andersen gjør med sine arbeidere.

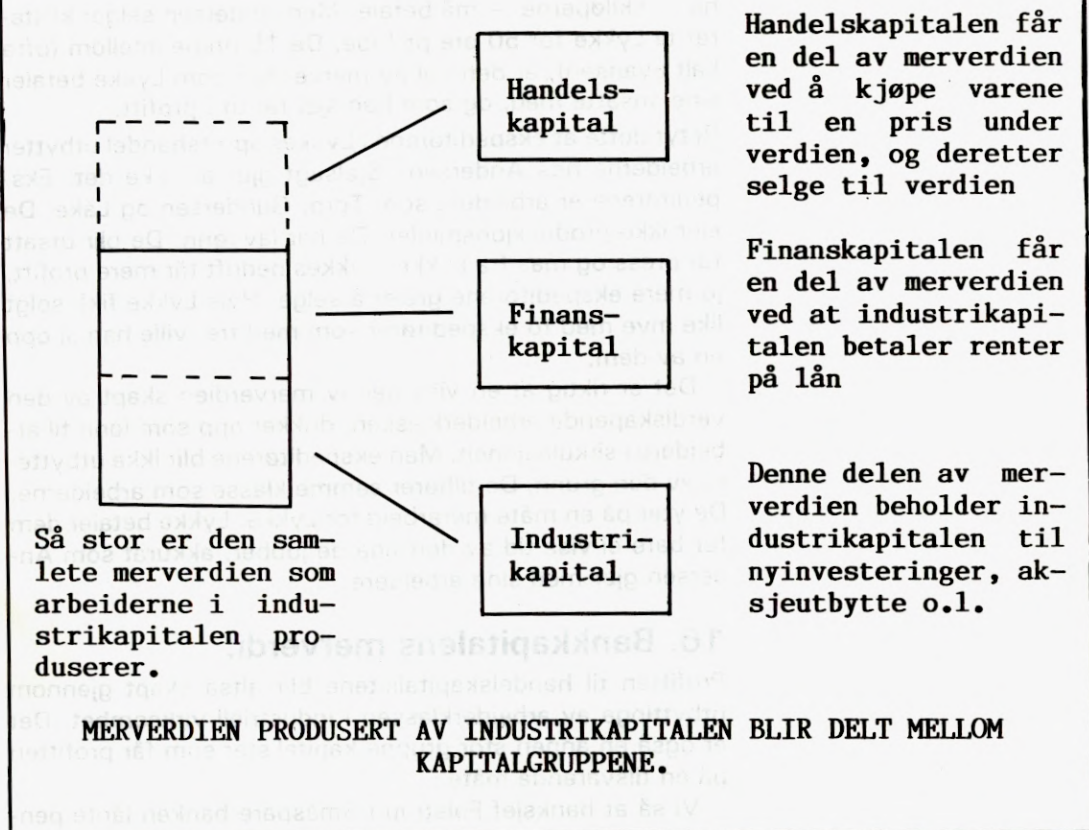
16. Bankkapitalens merverdi.

Profitten til handelskapitalistene blir altså skapt gjennom utbyttinga av arbeiderklassen i industriell virksomhet. Det er også en annen stor gruppe kapitalister som får profitten på en tilsvarende måte.

Vi så at banksjef Falstrup i Småsparerbanken lånte penger til Andersen til klisterproduksjonen. Hva er en bank? En bank gir kreditt. Å gi kreditt vil si å låne ut verdier i pengeform.

Banker, men også forsikringsselskap, privatpersoner osv, kan gi kreditt. Slike kapitalistiske bedrifter kaller vi også ofte *finanskapital*. En bank er ofte organisert som en kapitalistisk virksomhet, gjerne som et aksjeselskap. Bankvirksomheten gir profitt, akkurat som annen kapitalistisk virksomhet. Bankene kan ha flere inntektskilder, men hovedinntektskilden er *forskjellen mellom innlånsrente* (det innskyterne får) og *utlånsrente*. Folk setter sparepengene sine, lønninga si osv. i banken, og får f.eks. 7% rente av dem pr. år. Banker låner pengene ut — til f.eks. 15% rente. Om banken har et gjennomsnittlig innskudd på 100 millioner kroner, må den betale ut 7 millioner i rente pr. år. Hvis banken har utlånt i gjennomsnitt disse 100 millionene hele året, vil inntekten bli 15 millioner kr i renter, og dermed oppstår et overskudd på 8 millioner kr.

PLANSJE 8. MERVERDIEN TIL FINANSKAPITALEN

Det kan jo se ut som om penger avler penger. Men de ekstra verdiene som bank-kapitalisten får fatt i ved å låne ut penger, er produsert helt andre steder.

Når bankene låner ut penger til en *vanlig lønsmottaker* for å finansiere bolig, bil, møbler eller dypfryser, kommer bankprofitten fra lønna. Vanlige folk må bruke en del av lønna si til å betale lånet. Banken formidler lånet, og tar seg betalt for denne tjenesten ved renta (samt diverse gebyrer). I dette tilfelle oppstår altså bankprofitten som en utgift vanlige folk har, akkurat som når de har utgifter til mat og transport. Bankene «spiser av» den variable kapitalen — eller med andre ord: Renta er noe som inngår i arbeidskraftas verdi. Idag må vanlige folk kunne ta lån og betale renter for å leve på vanlig måte.

Når bankene låner ut til *kapitalistisk virksomhet*, ser vi at bankprofitten stammer fra merverdien. Andersen betaler jevnt over 10 kr om dagen i renter og avdrag til banken. Dette er en del av merverdien som er skapt i klisterverdiproduksjonen av Torp, Gundersen og Låke.

Den profitten som industrikapitalisten sjøl — i dette tilfellet Andersen — sitter igjen med, er altså bare en del av den merverdien som blir skapt i produksjonen. *For det første* gir industrikapitalisten som regel fra seg endel av merverdien til handelskapitalisten. Dette oppstår som et fratrekk i merverdien på den måten at industrikapitalisten selger varene til handelskapitalistene for en pris under verdien. Andersen selger klistertubene til sportshandler Lykke for 50 øre, mens *verdien* av klistret er 65 øre. Denne overføringen av merverdi fra industrikapitalisten til handelskapitalisten kommer ikke fram i regnskapet til Andersen. *For det andre* tilfaller en del av merverdien bankkapitalen. En del av driftsoverskuddet til Andersen må han bruke til å betale renter og avdrag til banken, og dermed blir hans profitt mindre enn merverdien som er skapt. Dette går fram av regnskapene.

17. Statsutgiftene.

Det er enda en stor institusjon i samfunnet (ved siden av industri-, handels- og finanskapitalen) som disponerer kjempemessige midler — nemlig *staten* (og resten av det offentlige). Hvorfra stammer de verdiene som det offentlige disponerer?

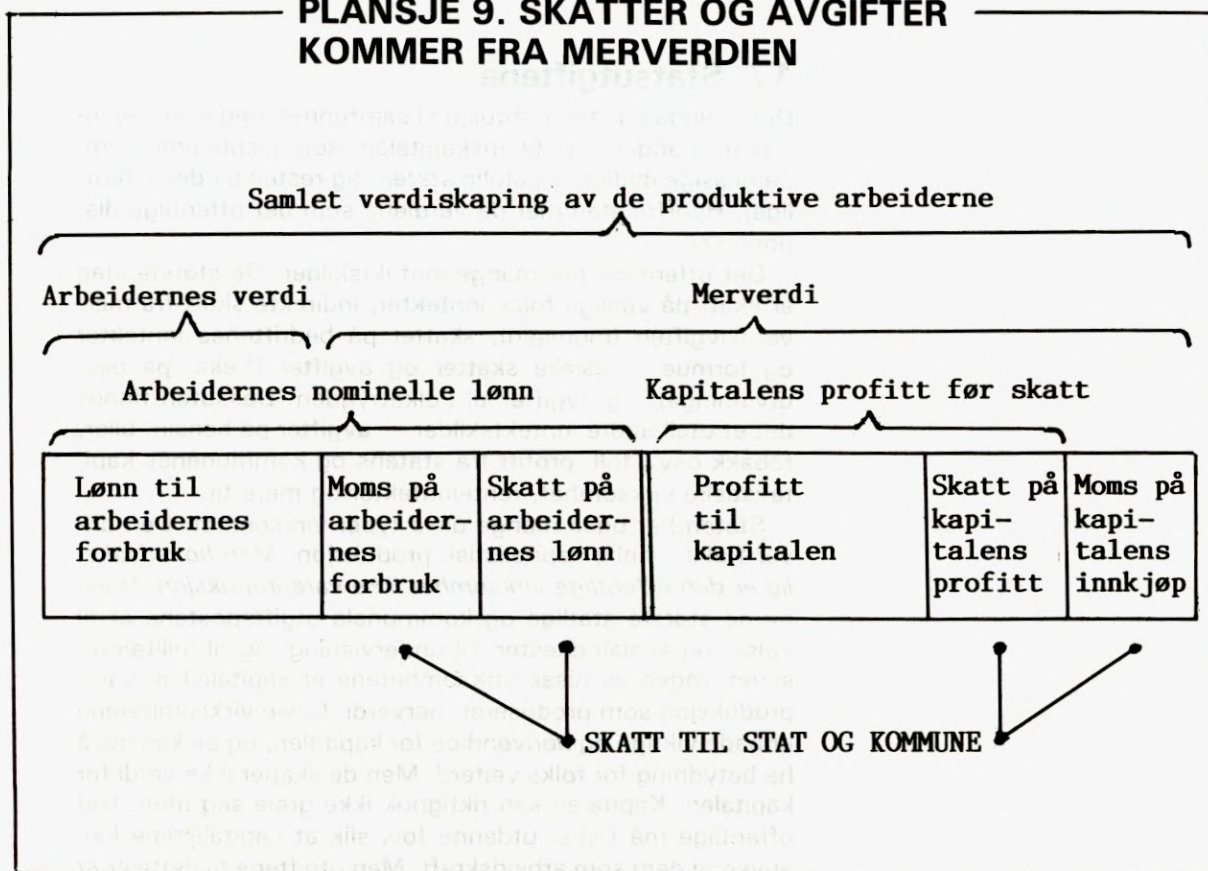
Det offentlige har mange inntektskilder. De største idag er skatt på vanlige folks inntekter, indirekte skatt fra merverdiavgiften (momsen), skatter på bedriftenes inntekter og formue, spesielle skatter og avgifter (f.eks. på oljeutvinninga), og avgifter til Folketrygden. Dessuten finnes det et utall andre inntektskilder — avgifter på bensin, biler, tobakk osv., toll, profitt fra statens og kommunenes kapitalistiske virksomhet, renteinntekter og mere til.

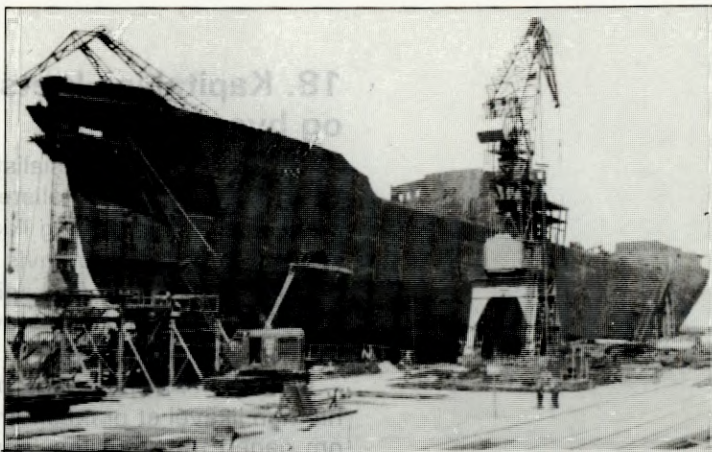
Staten har også mange ulike typer virksomhet. Den driver f.eks. vanlig kapitalistisk produksjon. *Men hovedsakelig er den offentlige virksomhet ikke vareproduksjon.* Noen av de største statlige og kommunale utgiftspostene er til helse- og sosialtjenester, til undervisning, og til militærvesenet. Ingen av disse virksomhetene er kapitalistisk vareproduksjon som produserer merverdi. Disse virksomhetene er både viktige og nødvendige for kapitalen, og de kan også ha betydning for folks velferd. Men de skaper ikke verdi for kapitalen. Kapitalen kan riktignok ikke greie seg uten. Det offentlige må f.eks. utdanne folk slik at kapitalistene kan anvende dem som arbeidskraft. Men utgiftene til dette er et

nødvendig fratrekk fra den skapte verdien. Disse offentlige virksomhetene skaper ikke mere verdier, de forbruker allerede skapte verdier.

Generelt er altså statsutgiftene et *fratrekk fra den samlede merverdien som de verdiskapende arbeiderne produserer*. Dette skjer direkte, ved at staten skattlegger bedrifter og privatkapitalister, og indirekte, ved at staten tar inn omsetningsavgifter (eller moms, som det er i våre dager). Vi kan si at utsalgsprisen er (noenlunde) i samsvar med verdien av varen, og momsen er det fratrekket av merverdien som staten tilegner seg. *Videre skjer dette fratrekket fra merverdien ved skattlegginga av vanlige folk*. Når en arbeider i 1986 tjener 130 000 kr, men betaler 60 000 av dette i skatt og moms, betyr dette egentlig at den pengesummen som tilsvarer verdien av arbeidskrafta, er 70 000 kr. De 60 000 ser han eller hun aldri. De tilfaller staten (som domineres av kapitalistklassens interesser). At arbeideren formelt har høyere lønn, endrer ikke på dette. De 60 000 består i verdier som skapes i den produktive virksomhet, men som ikke tilfaller arbeiderne.

PLANSJE 9. SKATTER OG AVGIFTER KOMMER FRA MERVERDIEN

Merverdien fordeler seg altså utover i samfunnet på flere forskjellige måter. *Den blir alltid skapt av de verdiskapende arbeiderne i kapitalistisk produksjon.* All merverdi i samfunnet stammer herfra. Men gjennom økonomiske transaksjoner og utvekslinger mellom industrikapitalen og andre kapitalistgrupper, og det offentlige, framstår altså merverdien som inntekter i andre sektorer i samfunnet — i handelsbedriftene, bankene, og det offentlige.

TEST DEG SJØL (4): Nøttene under kan du knekke om du har lest nøye det som har stått til nå.

17. Oftest vil de tre viktigste gruppene av kapitalister i et samfunn være industrikapitalistene, handelskapitalistene og finanskapitalistene (bank, forsikring o.l.). Alle disse kapitalistgruppene har lønnsarbeidere, og bedriftene deres gir profitt. Hvorfor sier vi at av disse er det bare de arbeiderne som industrikapitalistene utbytter, som øker kapitalistklassens samlede merverdi?*

18. De ca 1000 industriforetakene i Norge med mer enn 50 ansatte hadde i 1983 et «driftsresultat» (= driftsoverskudd, før renter på lån, skatter, utbytte o.l. er betalt) på 6 milliarder kroner. Er dette overskuddet det samme som merverdien arbeiderne har skapt i industrien?*

19. Er det riktig som det står i avsnitt 17 at skatter er merverdi, dvs verdier som produseres av arbeidernes ubetalte arbeidstid? Når skattene brukes til skoler og helsestell som arbeiderne nyter godt av tilfaller vel disse verdiene arbeiderklassen?*

18. Kapitalens kretsløp, og hva er kapital.

Andersen har lest i sosialistiske aviser at arbeiderklassen blir utbytta, og at kapitalistene stjeler merverdien fra arbeiderne. Sjøl føler han seg ikke som noen kapitalist eller utbytter. Og det er naturligvis et faktum at han er en temmelig puslete kapitalist. De kapitalistene som betyr noe, utbytter hundrevis, ja tusenvis av arbeidere. Sjøl er Andersen i høyden en småkapitalist.

Men om Andersen ikke har forstått utbytting i teorien, har han likevel et praktisk grep om det. Han kan ta ut 25 kr om dagen fra fabrikken, som vi så over (avsnitt 10). Om Andersen lever for 15 kr dagen, 50% mer enn arbeiderne har til seg og sin familie, blir det 10 kr til overs pr. dag. Andersen begynner å drømme. Han tygger på blyanten og regner. Arbeiderne jobber 6 dager i uka, og 25 dager i måneden. På et halvt år, f.eks., kan Andersen legge seg opp 1500 kr. Det var mye på denne tida. Disse pengene kan han sette i sving i nye maskiner, råvarer og arbeidere. Han kan investere og utvide og bli enda rikere. Dessuten har han levd godt i den tida! Andersen biter henrykt blyanten i to og tenker at han må være et nyttig menneske som blir belønnet så rikelig.

Det Andersen har oppdaget mens han tygger på blyanten, er *kapitalens kretsløp*. En verdi i form av en pengesum (P) blir brukt til kjøp av to slag varer (V): Produksjonsmidler (Pm) og arbeidskraft (A). Disse to forenes i produksjonen (..Pr..) og resulterer i nyproduserte varer (V') som har større verdi enn den opprinnelige pengesummen. Disse blir solgt og forvandlet til en pengesum (P') som er større enn den pengesummen en startet med.

$$\text{Hele prosessen er } P - V < \overset{a}{p_m} \dots \text{Pr} \dots V' - P'.$$

Forenklet kan en skrive dette $P - V - P'$. Utbyttinga av arbeiderklassen gjør at P' kan være større enn P. Merverdien som arbeiderne produserer blir fratatt arbeiderne, og blir kapitalistenes eiendom — den legges til de verdiene kapitalisten startet med.

Med kapitalens kretsløp mener vi den typiske kapitalistiske prosessen av produksjon og sirkulasjon der en verdi i pengeform blir omgjort til produksjonsmidler og arbeidskraft, som produserer varer som selges og resulterer i en pengesum med større verdi enn i utgangspunktet.

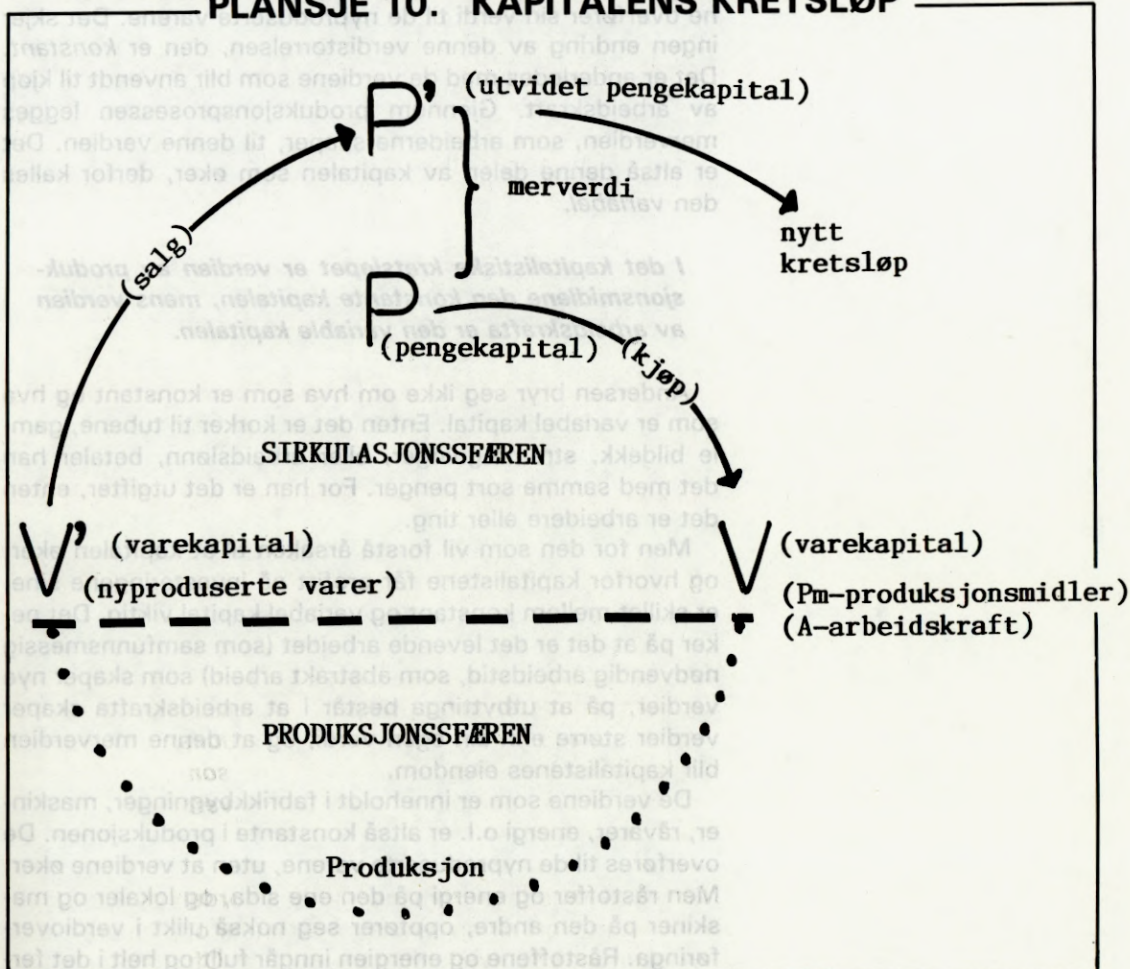
Denne skjematisk framstillinga av hvordan penger som blir investert, foretar en runddans og ender opp i mere penger, peker også på hva kapital egentlig er. Ofte tenker vi på

kapital som en sum penger, eller som en fabrikk full av maskiner. Denne oppfatninga av kapital som noe stivnet og steindødt, er typisk for mange borgerlige sosialøkonomer. Men penger på kistebunnen, eller en samlig maskiner eller råstoffer, er ikke kapital i seg sjøl.

Kapital er verdier som vokser, som øker gjennom en produksjonsprosess, karakterisert av kapitalistenes utbytting av arbeiderklassen.

Denne definisjonen peker på at kapital er et *klasseforhold* mellom kapitalister og arbeidere. De første er utbyttere, de andre blir utbytta. Kapitalistene er kjøpere og arbeiderne er selgere av arbeidskraft. Resultatet er at kapitalisten kan legge nye verdier til de han eller hun startet med. Kapital er altså verdier som *ekspanderer*, som *utvider seg sjøl* på en spesiell måte: ved utbyttinga av lønnsarbeidet.

PLANSJE 10. KAPITALENS KRETSLØP

For den som bare ser startpunktet og sluttunktet i prosessen, kan det se ut som om penger avler mere penger. Men penger i seg sjøl har ikke slike magiske egenskaper. Enhver sjørøver som har gravd ned en skatt, vet godt at det beste han kan håpe på, er at det er like mye gullpenger i kista når han graver skatten opp igjen. For å vokse må verdiene i form av penger settes i sving *som kapital*, dvs. omgjøres til eiendom av produksjonsmidler og kjøp og utbytting av arbeidskraft. *Da* kan de resultere i mere penger. Men det er ikke pengenes trolldomskraft som er årsaken, men utbyttingsforholdet mellom kapitalister og arbeidere.

19. Ulike deler av kapitalen.

Kapitalen som legges ut til kjøp av arbeidskraft, kalles *variabel kapital*, mens kapitalen som forvandles til produksjonsmidler (maskiner, råstoffer, energi o.l.) kalles *konstant kapital*. Grunnen til disse betegnelsene er den forskjellige rollen de spiller i verdiskapinga. Produksjonsmidlene overfører sin verdi til de nyproduserte varene. Det skjer ingen endring av denne verdistørrelsen, den er *konstant*. Det er anderledes med de verdiene som blir anvendt til kjøp av arbeidskraft. Gjennom produksjonsprosessen legges merverdien, som arbeiderne skaper, til denne verdien. Det er altså denne delen av kapitalen som øker, derfor kalles den *variabel*.

I det kapitalistiske kretsløpet er verdien av produksjonsmidlene den konstante kapitalen, mens verdien av arbeidskrafta er den variable kapitalen.

Andersen bryr seg ikke om hva som er konstant og hva som er variabel kapital. Enten det er korker til tubene, gamle bildekk, strømregninger, eller arbeidslønn, betaler han det med samme sort penger. For han er det utgifter, enten det er arbeidere eller ting.

Men for den som vil forstå årsaken til at kapitalen øker, og hvorfor kapitalistene får profitt på investeringene sine, er skillet mellom konstant og variabel kapital viktig. Det peker på at det er det levende arbeidet (som samfunnsmessig nødvendig arbeidstid, som abstrakt arbeid) som skaper nye verdier, på at utbyttinga består i at arbeidskrafta skaper verdier større enn sin egen verdi, og at denne merverdien blir kapitalistenes eiendom.

De verdiene som er inneholdt i fabrikkbygninger, maskiner, råvarer, energi o.l. er altså konstante i produksjonen. De overføres til de nyproduserte varene, uten at verdiene øker. Men råstoffer og energi på den ene sida, og lokaler og maskiner på den andre, oppfører seg nokså ulikt i verdioverføringa. Råstoffene og energien inngår fullt og helt i det fer-

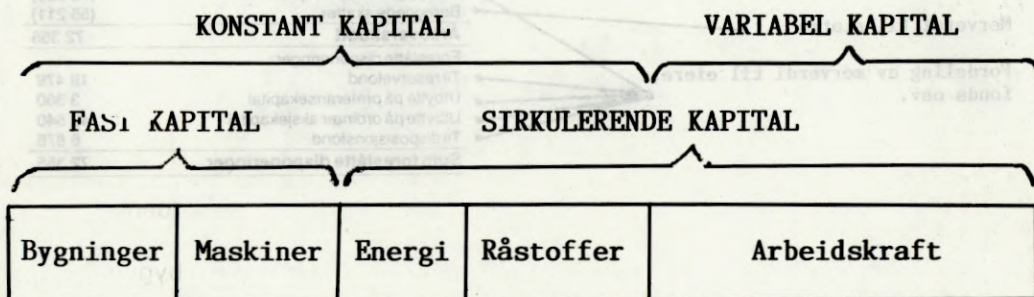
dige produktet, klisteret. Når produksjonen starter, blir strømmen slått på, og elektrisiteten blir så å si borte i produktet. På samme måte er det med bildekkene som Andersens patentklister blant annet lages av. Hele bildekket blir forvandlet til klister, og hele verdien av bildekket overføres til klisterets verdi.

Det er anderledes med maskiner og lokaler. Mens bildekkene bokstavelig talt forsvant inn i det nye produktet, står lokalene der etter en dags produksjon på samme måte som de gjorde om morgenen. Maskinene ser også omtrent ut som de gjorde før produksjonen startet. Alle veit at det har foregått en viss slitasje, men det kan man ikke se fra dag til dag. Verdioverføringa til det nye produktet skjer gradvis, smått om senn, fra denne delen av den konstante kapitalen. Lokalene har kanskje vanligvis 30 års brukstid, og maskinene kanskje 10 år, før de er nedslitt. Gjennom produksjonen i disse årene blir verdiene litt etter litt i denne *faste kapitalen* overført til de produserte varene.

Med fast kapital menes verdien av maskiner, lokaler o.l., som gradvis overføres til de nye varene. Med sirkulerende kapital menes den delen av kapitalen som i sin helhet inngår som verdi i de nye produktene, altså råstoffer, energi o.l., og dessuten verdien av arbeidskrafta, den variable kapitalen.

NB: I bedriftsøkonomi slik en lærer i norske skoler idag, er anleggskapital og driftskapital omtrent det samme som fast og sirkulerende kapital.)

PLANSJE 11. KAPITALENS DELER

Kapitalens materielle deler (bruksverdier)

Dette er en av fem
deler av studieboka
«Politisk økonomi».
Øvrige deler kan
lastes ned fra
[http://akp.no/
ml-historie/pdf/
studieboker/](http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/)

Om en maskin som koster 1000 kr (= 100 000 øre) kan produsere 100 000 enheter av en vare før den er helt nedslitt, blir ett øre som gjennomsnitt overført i verdi til hver enhet fra maskinen. Den framsynte kapitalist bør da legge et øre til side for hver enhet av varen som blir produsert. Dette kalles *avskrivninger*. Når maskinen normalt bryter sammen etter å ha produsert 100 000 enheter, har kapitalisten et fond, dvs. en disponibel pengesum, på 1000 kr som kan bli brukt til å kjøpe en ny maskin.

Et bedriftsregnskap.

Produksjonens totalverdi
(- merverdi til handelskapitalen)

Konstant sirkulerende kapital

Variabel kapital

Merverdi til staten

Lønninger og kostnader som blir
betalt av merverdien

Konstant fast kapital

Resten av den produserte merverdi

Merverdi fra andre kapitaler

Merverdi som blir overført til
andre kapitaler

Merverdi til staten

Fordeling av merverdi til eiere,
fonds osv.

Resultatregnskap	1984 Tusen kr
Driftsinntekter	1 857 388
Forbruk av råvarer, halvfabrikata og deler	694 215
Lønn og sosiale kostnader	622 154
Drifts, salgs, og adm. kostnader	353 621
Tap på fordringer	600
Ordinære avskrivninger	52 725
Lagerending ferdigvarer og varer i arbeid	(34 717)
Sum driftskostnader	1 688 598
Driftsresultat	168 790
Utbytte på aksjer i datterselskap	3 973
Utbytte på andre aksjer	—
Renter fra selskap i samme konsern	2 180
Andre finansinntekter	38 599
Renter til selskap i samme konsern	—
Andre finanskostnader	(16 020)
Sum finansielle poster	28 732
Resultat før ekstraordinære poster og årsoppgjørdisposisjoner	197 522
Gevinst (Tap) ved salg av anleggsmidler	(996)
Andre inntekter/(utgifter)	1 676
Sum andre poster	680
Resultat før årsoppgjørdisposisjoner	198 202
Årsoppgjørdisposisjoner	(70 636)
Beregnete skatter	(55 211)
Årsoverskudd	72 355
Foreslåtte disponeringer:	
Til reservefond	19 479
Utbytte på preferansekapital	3 360
Utbytte på ordinær aksjekapital	42 840
Til disposisjonsfond	6 676
Sum foreslåtte disponeringer	72 355